

## A „PROLETÁR VILÁGIRODALOM” STRATÉGIÁJA

A proletárforradalom oroszországi győzelme 1917 októberében nyitánya volt egy fél évtizedes európai forradalmi mozgalomnak, amelynek hullámai különösen magasra csaptak 1919-ben a bajorországi és a magyarországi, szlovákiai tanácsköztársaság idején, a finn és a német munkásság éles osztályküzdelmében. A proletárforradalmi osztályharc során 1921–22-ben kommunista-szociáldemokrata kormány alakult Szászországban és Turingiában, ugyanezekben az években verte szét a fiatal Vörös Hadsereg az antant intervenciók csapatait és a belső ellenforradalmi lázadásokat. 1923 őszén a hamburgi munkásfelkelés vereségével azonban Közép-Európában lehanyatlak ideiglenesen a munkásmozgalom, több országban fasiszta, vagy félfasiszta rezsimek keletkeznek (Olaszország, Lengyelország, Magyarország, Bulgária, Finnország stb), úgy látszik, hogy a forradalmi hullámot egyelőre a mozgalom apátya váltotta fel, s ez a helyzet a politikai munka alapos átértékelését követelte meg. „A háború utáni forradalmi mozgalom első periódusa, amelyet egy elemi támadóerő, a módszerek és célok megformálatlansága és az uralkodó osztályok rendkívüli mérvű pánikba esése jellemezett, úgy tűnik fel: lényegében lezárult” — állapítja meg a Komintern 3. kongresszusának 1921. július 4-i ülésén hozott határozat.<sup>1</sup> A Szovjetunióban a hadikommunizmus, majd a NEP bevezetése, egy átmeneti szakasz után a proletárdiktatúra konszolidációja, később pedig a szocialista építés kibontakozása kezdődik; Közép-Európában pedig a burzsoá államhatalom nyomása alatt szenvedő vagy éppen illegálisba szorított kommunista pártok erőik újjászervezésére törekednek.

A Komintern irányvonala ezért fordult a tömegek felé, a tömegbázis kiszélesítésére buzdított, és elvetette a megalapozatlan „balos” megmozdulásokat, az elszigetelődés önkéntelen kísérleteit.

1921-ben a Komintern harmadik kongresszusa már az új stratégiáról tanácskozott. A munkás-paraszt kormányok követelése egy szélesebb alapozású plebejus bázis létrehozását sugalmazta.

„A világorradalom első hulláma lepadt — mondotta Lenin. — A második még nem emelkedett fel. Veszélyes volna, ha efelől illúziókat táplálnánk. Nem vagyunk Xerxes, aki láncokkal korbácsolta a tengert. De vajjon: tények megállapítása és figyelembevétele azt jelenti-e, hogy tétlenek legyünk, hogy lemondjunk? Szó sincs róla: tanulni, tanulni, tanulni! Cselekedni, cselekedni, cselekedni! Készen lenni, egészen felkészülten, hogy tudatosan, teljes erővel ki tudjuk használni a legközelebb felénk áramló forradalmi hullámot. Ez az! Fáradhatatlan pártagitáció és pártpropaganda, amely a pártakcióban éri el tetőpontját, de olyan pártakcióban, amely nem képzelet magáról, hogy helyettesítheti a tömegakciót... A tömegek meghódítása a hatalom meghódításának az előfeltétele.”<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Thesen zur Weltlage und die Aufgaben der Kommunistischen Internationale. (Angenommen in der 16. Sitzung vom 4. Juli 1921.) = Thesen und Revolutionen. Moskau 1921. S. 1.

<sup>2</sup> Klara ZETKIN: Emlékezések Leninre. Moszkva 1931. 33.

Midőn a magyar politikai és irodalmi emigráció belebonyolódott a németországi „März-Aktion”-ba, s az offenzív teória Lékait, Karikást, másokat is magával ragadta, Lenin nem fukarkodott a kritikával. Ugyanekkor bírálta Lukácsot a parlamentarizmus kérdésében elfoglalt szektás álláspontja miatt.<sup>3</sup> Az 1921-es offenzív-teóriáról így nyilatkozott:

„Illúzió ez és romantika, tiszta romantika. Ezért is csinálódott a »költők és gondolkodók országában«, az én kedves Bélám [Kun Béla] segítségével, aki egy szintén költőileg tehetséges nemzethez tartozik és kötelességének tartja, hogy baloldalt legyen a baloldalnál. De nem szabad költenünk és álmodoznunk. Józanul, egész józanul kell a világgazdasági és világpolitikai helyzetet néznünk, ha fel akarjuk venni a harcot a burzsoáziával és győzni akarunk. A harmadik kongresszus taktikájának értelme: széles proletártömegeket a magunk politikájának vonalán összegyűjteni, mozgósítani és kommunista vezetés alatt a burzsoázia ellen harcba vinni a hatalom megragadásáért.”<sup>4</sup>

Mint látható, Lenin és az ő szellemével áthatott 3. Komintern kongresszus reálisan és tárgy-szerűen ítélte meg a nemzetközi politikai helyzetet, kerülte az álmodozást és romantikát, amely a korszak forradalmi művészetét joggal élte, de amely a megváltozott valósággal szembesülve absztrakt képzetekben, elomló „kozmosz” „planetáris” hangzatban ernyed el. (Ez a talajtvesztettség főleg a Kuznyica-csoport proletárköltőinél volt megfigyelhető.) A „proletár-irodalom” éles korszakhatára ez az idő, a futurista-expresszionista lobogás lehanyaglását közel egy évtizeden át a dokumentatív tárgyszerűség követi.

Lenin elemzése az átmenetel hosszú történelmi korszakként mutatta meg, a hatalom megragadásától az osztálynélküli társadalom teljes felépítéséig terjedően, azaz a szocializmus alapjainak lerakásától a szocialista lét elemeinek az idegekbe, szokásokba történő átítatódásáig, midőn a forradalom a reformok és az evolúció végtelen folyamatának formájában halad tovább.<sup>5</sup>

Ez a politikai-társadalmi stratégia nem maradhatott hatás nélkül a forradalmi művészetre sem. A korai proletkult folyamatos osztódása, az újra és újra kiváló csoportok programja azt mutatja, hogy a „proletáriradalom” egyre közelebb kívánt kerülni az élethez, földközelen kívánt járni, a nap égő gondját kívánta megragadni, a józan mérlegelés, helyzetfelmérés felé törekedett. Az ideológiai színeződés sok változatával ugyan, de mégis a korszakra általános érvénnyel ez a változás fejeződött ki a különböző konstruktivista, lefista, „új tárgyas” irányzatokban, amelyek proletárművészeti változatokban egy végtelen-életlen dokumentatív naturalizmusba torzulnak el esetenként (vagy szélsőséges szubjektivizmusba csaptak át, midőn az irodalomkritika megálljt jelzett); a nem-proletár változatok útja pedig szélsőséges esetekben a formalizmus, az alkotás gépiesítése irányában haladt. A harmadik változat — a kor művésze tertium daturja — a művészeti doktrinák fölött és egyben latens tagadásukként létezett, a kor embere, társadalmi konvulziói lényegét kereste, s fenntartotta a forradalmi művészet tradíciójának folyamatosságát.

<sup>3</sup> Lukács további munkásságában vezérfonalul használta fel Lenin bírálatát. Ennek egyik első megnyilvánulása 1924-ben Leninről írt könyvének 6. fejezete. (Forradalmi reálpolitika.) — Újabbban: LUKÁCS György: Lenin. Bp. 1970. 89—110.

<sup>4</sup> Klara ZETKIN: Emlékezések Leninre. Moszkva, 1931. 27—30.

<sup>5</sup> Lásd e témához az MTA Lenin-ülésszakának anyagát, főleg TÖKEI Ferenc fejtegetéseit „A leninizmus korszerűsége” címmel. — Magyar Tudomány, 1970. 9. 688—689. — Figyelemreméltóak Leninnek a kommunista szombatokkal kapcsolatban a szocialista létforma teljes meggyökeresedéséről mondott szavai: „Ez nyilván még csak a kezdet, de rendkívül nagyfontosságú kezdet. Ez olyan fordulatnak a kezdete, amely nehezebb, mélyrehatóbb, alaposabb, döntőbb jelentőségű, mint a burzsoázia megdöntése, mert ez a magunk renyhésége, fegyelmetlensége, kispolgári önzése fölötti győzelmet jelenti; győzelmet jelent azokon a szokásokon, amelyeket az átkozott kapitalizmus hagyott örökségül a munkásnak és parasztnak. Az új társadalmi fegyelmet, a szocialista fegyelmet akkor és csak akkor teremtettük meg, akkor és csakis akkor válik lehetővé a visszatérés a kapitalizmushoz, amikor ezt a győzelmet megszilárdítottuk.” — LENIN: Művei, 29. köt. 417.

A proletárirodalom doktrínája kevésbé volt alkalmas e lehetőség beteljesítésére, a kor jelentős szocialista irodalmi teljesítményei mind átlépték az eléjük tűzött normákat, ha rész- aspektust ragadtak is meg, a távlatok vonzották őket. Az 1917 októberében lezajlott proletár- forradalom olyan szocialista perspektívát tűzött az emberiség elé, amely befolyásolta ettől kezdve a világirodalom egész menetét.<sup>6</sup> A társadalmi küzdelmek és a művészet élénk és sok- szálú korrespondenciája övezeteiben is nyilvánvalóvá vált a húszas évek második felére, hogy a szocialista irodalom perspektívája sem rajzolható fel többé a „proletárirodalom” alapállásából, hanem csak valamely egyetemesebb szemhatárról.

A kor politikai eseményeinek közvetlen szemlélete azonban mintha ellene mondott volna ennek a megfogalmazatlanul is jelen levő ígénynek. A húszas évek közepén végbement általá- nos tőkés konszolidáció után az évtized végére új, még a korábnál is mélyrehatóbb megren- dülés érte a kapitalista termelési és társadalmi rendszert. A gazdasági válság soha nem látott méreteket öltött, az osztályharc végletesen kiéleződött, sztrájkok és összeütközések követték egymást, úgy tetszett: küszöbön áll a második nagy proletárforradalom, amely egyúttal a kapitalizmus végleges bukását fogja jelenteni. A Lenin által felrajzolt hosszú átmenet — úgy tűnt — rövidere zárható, közvetlenül megoldható. S a valóságos társadalmi, politikai helyzet mérhetetlenül sok adalékkal szolgált ahhoz, hogy ilyen konzekvenciákat le lehessen vonni.

A Komintern 1928-as hatodik kongresszusán, s az azt követő plenumokon, az egyes európai kommunista pártok politikájában általános irányvonallá vált a proletárforradalom kiküz- dése. A húszas évek elején, a még Lenin életében tartott Komintern-kongresszusok az átmeneti formákat és a tömegbázis szélesítésének lehetőségeit keresték; az új évtized fordulójára az éles összeütközés valószínűsége látszott felmerülni és a szorosan elhatárolt proletárbázis tetszett célravezető és kizárólagos támasszá válni a döntő küzdelemben. A Vörös Szakszervezeti Inter- nacionálé tovább szűkítette a tömegbázist, a szociáldemokrácia szociálfaszizmussá deklarálása gyakorlatilag egy második front megnyitását jelentette a potenciális szövetségessel szemben. S e változás nem hirtelen történt, hanem a Lenin halálát követő időben folyamatosan bonta- kozott ki. Már az 1924 nyarán tartott V. Komintern kongresszus a helyzet ilyen megítélése felé tendált. „Az *egységfront* sokat vitatott kérdését végérvényesen megoldották: a nem-kommu- nista pártokkal mindenféle koalíciót megtagadunk... A szociáldemokrácia a burzsoázia har- madik pártja, viszonyunk hozzá csak az lehet, ami a kommunisták viszonya a burzsoázia egy pártjához: harc ellene minden eszközzel, minden fegyverrel és minden manőverrel.”<sup>7</sup> A har- kovi proletárirodalmi konferencia a politikai és művészi alkotói kérdésekről hozott határozatá- ban a Komintern 1928-as kongresszusán elfogadott programra támaszkodik, a nemzetközi osztályharc nagyméretű kiéleződését állapítja meg s ezzel kívánja összhangba hozni a proletár- irodalom alakulását.

„A kizsákmányoló osztállyal folytatott harcában a proletariátus olyan művészetet teremt, amely forradalmi céljait szolgálja és forradalmi gyakorlata egyik részét képezi. Az imperializ- mus korszaka a rothadó, haldokló kapitalizmus korszaka, amely elemi erővel tárja fel és mé- lyíti el az imperializmus, a kapitalista társadalmi rend minden ellentmondását, végsőkig fokozza a kizsákmányolt osztályok elnyomását, végsőkig kiélezi a kapitalista országok egymás közötti harcát, elkerülhetetlenül imperialista világháborúkat okoz, amelyek az államkapcsolat- ok egész rendszerét alapjaiban megrázzák, s *mindaz vas törvényszerűséggel vezet a proletár- forradalomhoz*. ... A kizsákmányolók nyílt diktatúrája, a hagyományosan »demokratikus«

<sup>6</sup> Иван И. Анисимов: Всемирная литература и социалистическая революция. Т. 1—2. 1959. Диссертация на соискание учен. степ. доктора фил. наук. — A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és az irodalom. Az MTA Irodalomtudományi Intézete tudományos ülészaka, 1967. nov. 27—28. = Az MTA I. OK 1968. XXV. köt. 1—4. sz. 3—143.

<sup>7</sup> Die ersten Ergebnisse des V. Weltkongresses der Komintern. = Inprekorr, 12. Juli 1924. Nr. 28. S. 625.

államokban is bekövetkező jelentős faszálódás — mindezzel együttesen — a kapitalizmus utolsó történelmi fázisát jellemzik.”<sup>8</sup>

Ugyanakkor a háborús veszély érzékelése hatotta át a politikai programokat és stratégiai elképzeléseket. A VI. Komintern kongresszus (1928. júl. 17 — szept. 1.) szintén nagy teret szentelt ennek a kérdésnek. Nagyon is közeliak voltak még azok az évek, midőn egy tucatnyi tőkés állam intervenciós hadsereget küldött a fiatal szovjet ország megdöntésére, és kétségtelen, hogy az állandó veszélyzetettség továbbra is fennmaradt. Ez a körülmény nagy mértékben befolyásolta a Szovjetunió belső politikáját, megfelelő visszhangot keltett a proletárirodalom övezeteiben is, s mint már szó volt róla, lényegében a harkovi konferencia is annak jegyében jött létre és telt el: miképpen küzdhetnek a világ proletárirói a háborús veszély ellen, a Szovjetunió védelme érdekében. Hogy miképpen járult hozzá a nemzetközi osztályharc élesedése és a háborús beavatkozás fenyegető veszélye a belső front alakulásához, azt jól jelzi Sztálin egy cikke, amelyet az első diverzáns-percek után a közép-európai sajtó is közölt:

„Nem kétséges számunkra — írta Sztálin —, hogy a jelen fő kérdése egy új imperialista háború veszélye. Nem valamiféle meghatározatlan veszélyről van szó, hanem egy nagyon is reális és valóságos veszélyről, amely a Szovjetuniót fenyegeti . . . Az a feladat hárul ránk, hogy hátunkat biztosítsuk és minden szeméttől megtisztítsuk, anélkül, hogy visszariadnánk a gyárainkban és üzemeinkben működő előkelő terroristákkal és gyújtogatókkal való leszámolástól. *Országunk védelme nem lehetséges egy erős forradalmi szakasz nélkül.*”<sup>9</sup>

A kibontakozó „erős forradalmi szakasz” alapvető tartalmát az első ötéves terv beindítása és a mezőgazdaságnak a kollektív termelésre való átvezetése alkotta. Éppen ezek az évek voltak ugyanakkor a húszas — harmincas évek fordulóján a „proletár-jelleg” megerősítésének éve, a rappizmus monopólium-helyzete ekkorra szilárdult meg és a proletárforradalom világméretű kiterjeszthetésének érzetében ekkor tartotta világkonferenciáját a proletárirók nemzetközi szervezete Harkovban.

A Rapp és a FINI szövetségi politikájában keletkezett súlyos zavarokat az adott időszakban az *osztályharc élesedésének* elméletére lehet visszavezetni. Sztálinnál ez az „elmélet” egyenesen következett a nemzetközi és a belső helyzet sajátos megítéléséből (nem minden indok nélkül, de stratégiáját illetően alapvetően tévesen). A harkovi konferencia irányvonalát is már ez a koncepció szabta meg. M. Skrypnik zárószavában hangsúlyozta:

„Mennél inkább előrehalad fejlődésünk, annál inkább kiéleződnek az osztályellentétek, elkeseredett osztályharc bontakozik ki a Szovjetunióban minden tevékenységi területen, az iparban, a mezőgazdaságban, a művészeti alkotómunkában és a politikában . . . Az irodalom és a művészet területén éppenúgy, mint a gazdaságban és a politikában az osztályharc egyre inkább előtérbe lép.”<sup>10</sup>

Mint ismeretes, Lenin álláspontja szöges ellentétben állt ezzel a sztálini teóriára épített nézettel. Lenin szerint a proletárdiktatúra különböző fázisokon megy át, véres és vértelen is lehet, hol a nyílt diktatúra, hol a békés szervezőmunka lép az előtérbe. A lenini vélemény még az 1925-ös irodalmi határozatba is bekerült, itt félreérthetetlenül leszögezik, hogy az osztályharc nem szűnik meg ugyan, de formát változtat, mivel a proletariátus a hatalom birtokbavé-

<sup>8</sup> Resolution zu den politischen und schöpferischen Fragen der internationalen proletarischen und revolutionären Literatur. = Literatur der Weltrevolution, (Moskau.) 1931. Sonderheft, 95. (A továbbiakban: LWSH.)

<sup>9</sup> J. STALIN: Der drohende Krieg. = Vorwärts, (Reichenberg). 3. Aug. 1927. Nr. 181. S. 1—2.

<sup>10</sup> M. SKRYPNIK záróelőadása a harkovi konferencián. = LWSH. 222—3.

teléig egy adott társadalom megsemmisítésére törekszik, diktatúrája alatt pedig a „békés szervező munkát,, helyezi előtérbe.<sup>11</sup>

Midőn aztán az osztályharc élesedésének elmélete átcsapott a nemzetközi osztályharc mérlegelésének területére, ezt természetesen új helyzet elé állította nemcsak a proletárirodalmi frontot, hanem a mozgalom stratégiájának, a szövetségesekhez való viszonynak teljes újjá-gondolását követelte meg. Ez a folyamat a húszas évek második felében zajlott le. Az osztályharc élesedése elméletének a nemzetközi közdötérre való kiterjesztéséből egyenesen következett, hogy az írói, világszemléleti és átmeneti ideje megrövidítendő, sőt a vagy-vagy választás radikális követelésére redukálódik. A nemzetközi írószervezet korábban *forradalmi* magatartást követelt meg azoktól az íróktól, akik soraiba kívántak lépni, a Szovjetunió védelmét, a fehérterror és a fasiszmus elutasítását; most ez a követelmény átalakult és kibővült: a forradalmár magatartás helyére a „*proletár* jelleg került, és a követelmények közé a harc a szociálfasiszta irodalom, azaz a szociáldemokrata szférában elhelyezkedő ideológiával tölt irodalom ellen. „A legutóbbi években, az ún. »harmadik periódus« idején már nem elég, ha a forradalmi irodalom *forradalmi*, egyre inkább *proletárrá* kell válnia” — mondotta S. Hopner, a Komintern képviselője a harkovi konferencián.

„Most arról van szó — folytatta — hogy választani kell: fasiszmus vagy kommunizmus! A középrétegek most megoszlanak és a szélső pontokon gyülekeznek, ezt a németországi választások is igazolják. Ez azt jelenti, hogy a tömegek hatalmas események előérzetében élnek, ilyen időszakban nagyon nehéz két tábor közt helyet foglalni; mindenki választásra kényszerül: vagy a fasiszmus vagy a kommunizmus táborát kell választania. Mindez nem maradhat hatás nélkül a forradalmi irodalomra.”<sup>12</sup>

Ezt az álláspontot magáévá tette az egész konferencia, amely gyakorlatilag a földkerekség proletárirodalmát képviselte.

A harkovi konferencia kiáltványában, amelyet a világ valamennyi forradalmi írójához intéztek, ez az irányvonal fogalmazódik meg: „A világ két ellenséges táborra oszlott: a fasiszmus táborára és a kommunizmuséra. A felemelkedő és a lehanyatló osztály irodalmi hadoszlopaikat a barikád két oldalán koncentrálják.”<sup>13</sup> A küszöbön állónak érzett háború és annak átcsapása egy világ-proletárforradalomba szinte kézzelfogható valóságként jelent meg az íróküldöttek előtt.

A konferencia résztvevői egy határozott, sajátos nemzetközi politikai helyzetértékelés kereteiben fejtették ki gondolataikat, és ebben az övezetben elemezték a proletárirodalom kérdéseit is, teljesen logikusan vonva le a következtetéseket a művészeti szféra számára. Az „átmeneti korszak” különböző megközelítési módozatait jól megvilágítja az a bírálat, amellyel Komját Aladár és Réz Andor illeték Berlinből a moszkvai magyar Rapp csoport által a *Sarló és Kalapács*ban közzétett platformot. Komját kifogásolja, hogy a

„platform szerint a proletárirodalom feladata abban áll, hogy az olvasó érzés- és gondolatvilágát a proletárforradalom és a kommunizmus *végcélja irányában* (kiemelés tőlem, I. L.) befolyásolja és szervezze”. A proletárirodalom feladata ennél a „pszichológiai funkcionál” jóval nagyobb — jegyzi meg Komját. — A proletárirodalomnak a valóságban az a feladata, hogy a dolgozó tömegek érzés- és gondolatvilágának befolyásolásán keresztül ezeket a *forradalmi osztályharcra szervezze, szervezett aktivitásukat a proletárforradalom kivi vására fokozza.*<sup>14</sup>

<sup>11</sup> A párt irodalompolitikájáról. = Helikon, 1966. 1—2. sz. 104.

<sup>12</sup> LWSH. 162.

<sup>13</sup> An alle revolutionären Schriftsteller der Welt. — LWSH. 7—9.

<sup>14</sup> KOMJÁT Aladár—RÉZ Andor: Megjegyzések „A magyar proletárirodalom platformtervezetéhez.” = Sarló és Kalapács, 1931. 12. 60—62.

E magyar állásfoglaláshoz emlékeztetnünk kell arra, hogy azon országokban, ahol az első világháború után már lezajlott egy proletárforradalom, a mozgalom vezetői szerint nem kerülhet sor más jellegű forradalmi megmozdulásra, hanem csakis proletárforradalomra. A magyar viszonyok közt ezért adták ki „A második magyar Tanácsköztársaságért!” jelszót, amelyet a párt 1930-as 2. kongresszusán megerősített. Hasonló volt a helyzet a német mozgalomban is, innen érthető Becher követelése, a Szovjet-Németország megvalósítása.

Érthető tehát, hogy az egy évtizedes proletáriródomai teljesítményt összegező és egy új fázist indító harkovi világkonferencia a nemzetközi proletáriródomal alapvető feladatát a változó stratégiának megfelelően tűzte ki: a közeledni vélt proletár világforradalom szolgálatában a *proletár világirodalom* megteremtését tekintette hivatásának.

A társadalmi folyamatok ilyen értékelése a tőkés világgazdasági válság nyomán kelet és osztrájoszeütközések tapasztalatain alapult. Németországban egymást követték a munkás-megmozdulások, a magyar munkásosztály 1930. szeptember 1-i hatalmas tüntetése egy új proletárforradalom lehetőségével ejtette rémületbe az uralkodó osztályt. A proletariátus számos helyen a fennálló tőkés rendszer alapjait ingatta meg, s pl. Németországban 1932 őszéig teljesen nyílt volt a küzdelem kimenetele a kommunista párt és az ellenforradalmi erők, a náciizmus között.

A proletárforradalom második nagy áttörése azonban ekkor még nem sikerült. A proletárpártok nem tudták maguk köré gyűjteni megfelelő mértékben a többi kizsákmányolt osztályokat és rétegeket. Talán túlságosan is hittek abban, hogy saját erők is elégségesek a döntés kikényszerítéséhez. Ez a hit komoly tévedésnek bizonyult és az egyik legnagyobb tanulságot nyújtotta a munkásmozgalom további harcaihoz, mint azt 1935-ben a Komintern VII. kongresszusa megvilágította.

1930 őszén, a harkovi konferencián azonban nem ért meg, nem érhetett még meg ez a felismerés. Ott még a „végső harcra” való erőösszpontosítás szervezése szerepelt a napirenden, az irodalmi munkát ennek a célnak a szolgálatába igyekeztek állítani a küldöttek. A legnagyobb jóhiszeműséggel jártak el, a Rapp követelése — ha most kieleztesen is — teljesen egybeesett mozgalomuk évek óta hirdetett irodalmi doktrínáival. József Attila is, aki oly éles — és egyáltalán nem véletlen — összeütközésbe került a Rapp-al, ezekben az években írja nagy proletár verseit, tanúsítván velük, hogy a proletariátus nemcsak hogy helyet kér a nemzet képviselőiben, hanem erőit gyűjti, hogy maga is nemzeté váljon, méghozzá a nemzet vezető erejévé, midőn körülötte gyülekeznek az elnyomott, kizsákmányolt többi néposztályok is. A „Vers, eredj légy osztályharcos!”-tól a „Mondd, mit érlel!”-ig ível ez a költői üzenet, a proletariátustól a szövetségesekig emelkedik a horizont, amely befogadja ezt az *osztályharcos és egyszersmind egyetlen művészetet*. Az ő költői pozíciójából tekintve is teljesen találóan állapította meg a Komintern Végrehajtó Bizottságának a harkovi konferencia résztvevőihez intézett üzenete:

„A növekvő forradalmi tömegharc formáinak változatossága és élessége, midőn a kapitalista rendszer válsága a dolgozó tömegek példátlan elnyomódása és nélkülözései következtében egyre inkább kiterjed, nő a munkanélküliség, s a burzsoázia egyre gyakrabban nyúl fasiszta módszerekhez megingott uralmáért folytatott harcában — mindez feltétlenül megtermékenyítően hat a harcoló proletariátus mélysegeiből jövő alkotó erőkre. A Komintern Végrehajtó Bizottsága a fiatal forradalmi irodalom képviselőiben a proletárforradalom propagandistáinak hadseregét látja, amely a forradalmi világnézet és proletárideológia felhívásával arra hivatott, hogy a proletariátus további rétegeit és a parasztságot kiszabadítsa a polgári, szociálfasiszta és nacionalista fertőzésből és ezáltal meggyorsítsa e tömegek harcra szervezésének folyamatát.”<sup>15</sup>

<sup>15</sup> Exekutiv-Komitee der Kommunistischen Internationale: An die zweite Internationale Konferenz revolutionärer Schriftsteller. = LWSH. 157.

De lehetetlen nem érzékelnünk magában a konferencia munkájában a „balos” árnyalatot, az adott reális helyzetnek meg nem felelő túlzást, amely esetenként a közvetlen proletárforradalom tétélezésében szövi eszmélkedését. Mikityenko ukrán küldött megnyitó beszédében már érezni lehetett ezt a tendenciát:

„A munka nélküli proletárok a szociális felszabadulás végső, döntő harcaiban reális erőként vesznek részt, s a világarénában már nem a kommunizmus kísértetei szerepét játsszák. *Útött az óra*; tényleg el lehet mondani, hogy a földet, a vizet, a levegőt áthatja az osztályharc szelleme; az egész világot, a kontinenseket és az óceánokat barikádok övezik. A kiélezett osztályharc eme periódusában a világirodalom soraiban is éles osztálydifferenciálódás megy végbe. Még sohasem volt ily puskaporos a levegő, mint most. S a Forradalmi Irodalom Nemzetközi Irodája ezért határozta el, hogy összehívja e konferenciát, mozgósítja sorait.”<sup>16</sup>

Johannes R. Becher, aki a háborús veszélyről szóló főreferátumot tartotta, ugyanebben a szellemben nyilatkozott Harkovba indulása előtt:

„Második világgkongresszusunk a kapitalizmus története során ismert leghatalmasabb válság időszakában ül össze, a végső harc előkészületei során. A második világgkongresszus a forradalmi irodalom Internacionáléjának harci kongresszusa. Irodalmunk, ha megragadja a tömegeket, értékes része annak az erőszaknak, amely a világot megváltoztatja.”<sup>17</sup>

Komját Aladár tartotta Becher előadásához a korreferátumot:

„Szorosan együtt menetelni a forradalmi munkásosztállyal és élcsapatával egészen a kiszámkányoló osztály elleni *fegyveres felkelésig* — mondotta —, ez a konkrét útja a győzelemnek az imperialista háborús veszély fölött. Irodalomalkotó tevékenységünket teljesen alá kell rendelnünk az osztályharc érdekeinek, a munkásosztály nagy stratégiai céljainak: a proletárdiktatúra megteremtésének Irodalmi alkotó tevékenységünk megítélésében annak hatása a döntő jelentőségű: a proletariátus osztályöntudatának növekedése, harci akaratának megerősödése és törekvése magas és mindig magasabb fokú harci formák elérésére.”<sup>18</sup>

S. Buben, a Sarló és Kalapács gyár munkása, aki a *Zemlja i fabrika* könyvkiadó szerkesztőségének munkástanácsát képviselte Harkovban, megállapította: „Proletárirodalmunk azt a célt szolgálja — hogy előkészítse az egész dolgozó emberiséget az eljövendő proletárforradalomra”<sup>19</sup>

A késői kornak persze könnyű megállapítania, hogy az önfeláldozó forradalmiság fűtötte vélekedések és állásfoglalások mögött szubjektív helyzetelemzés húzódott meg.<sup>20</sup> Ki kételkedett volna abban, hogy a közép-európai munkásmozgalom legerősebb frontszakaszán, Németországban, valóban érik a forradalom,<sup>21</sup> s hogy ez a körülmény teljesen új helyzetet terem-

<sup>16</sup> I. MIKITENKO: Eröffnungsredc. = LWSh. 159—160.

<sup>17</sup> J. R. BECHER: Vor dem II. Weltkongress der revolutionären Literatur Anfang Oktober 1930 in Charkow. = Die Linkskurve, 1930. 10. 14.

<sup>18</sup> Felszólalás a harkovi írókongresszuson, 1930. nov. 12-én. = KOMJÁT Aladár: Össze-  
gyűjtött Művei. Bp. 1957. 371—372.

<sup>19</sup> I. m. 254.

<sup>20</sup> A szubjektivizmus esetenként akár tudatos is lehetett. „A proletárirodalom a proletár szubjektivizmus álláspontját képviseli, ez a szubjektivizmus a mai osztályviszonyok közt az objektivitás legmagasabb fokát képviseli” — írja a német proletárirodalmi írók folyóirata: Durchbruch der proletarischen Literatur. Bilanz der Charkower Tagung. = Die Linkskurve, 1931. 2. 1—4. — Újabbán: Zur Tradition der sozialistischen Literatur in Deutschland. Zweite Ausgabe. Berlin 1967. 292.

<sup>21</sup> „Teljesen világos, hogy az egyre inkább érő forradalom központi kérdése most Németországban a munkásosztály forradalmi egységének helyreállítása. A forradalmi élcsapatnak meg kell hódítania saját osztályát” — olvassuk a német proletárforradalmi írók lapjában. Wörtüber sollen wir schreiben? = Die Linkskurve, 1932. 4. 24—27. — Újabbán: Zur Tradition\* 410—413.

het a nemzetközi mozgalom számára. Így történhetett, hogy a nemzetközi proletáriródlalmi mozgalom politikai stratégiájában teljes mértékben vállalta a követelmény teljesítését, hogy ti. a döntéshez közeledő végső összecsapásban minden erejét latbaveti s proletárforradalom győzelme és a fasizmus leverése érdekében. Ezt az irányvonalat már a szervezet folyóiratának címváltozása is jelzi. 1927-től 1930-ig jelenik meg a *Vesztnyik inosztrannoj lityeraturü*, amely lényegében a FINI közlönye volt, annak ellenére, hogy olvasóközönsége a szovjet olvasók közül került ki. Harkovban határozat születik a folyóirat címének megváltoztatására, az angol és a német változat 1931 folyamán, a francia és az orosz kiadás még 1932-ben is *A világforradalom irodalma* címet viseli, s csak ezután veszi fel a folyóirat (az 1932. ápr. 23-i határozat szellemében) a *Nemzetközi irodalom* címet. S végül is a proletáriródlalmi mozgalom hatalmas szervezetté nőtt rövid néhány év alatt, a stratégiában fellelhető tévedés nem befolyásolta alapvetően a proletáriródlalom kádereinek az összefogását; a nehézségek majd csak akkor jelentkeznek, midőn a szervezet még általánosabb kiterjesztésének kísérlete során alapvető problémává nő fel a *szövetségesek szerepe*. 1931 folyamán még azt tervezték, hogy a következő évben egybe-hívják a világ forradalmár íróinak harmadik konferenciáját, ahol megalakítják a *Forradalmi Művészet Internacionálját*.<sup>22</sup> Erre azonban már nem került sor, az 1932-es áprilisi határozat más perspektívákat tűzött az írók elé is. 1932-ben Amsterdamban a világ íróinak békekonferenciája nyílt meg (egyik szervezője Dimitrov volt); a fasizmus fenyegető előtörése következtében sürgető és elsőrendű gondként merült fel az utitársak, a szövetségesek kérdése, mivel a haladó eszmék befolyásolását növelni kellett a legszélesebb rétegek között.

Múlhatatlanul szükség volt erre a változásra, mert a FINSz éppen a szövetségi politika terén nem tudta valóra váltani a lenini kultúrpolitika örökségét, a szocialista szellemű egyetemesség helyett a szervezeti monopólium útjára tért és csoportérdekeket követett. Ezen nem változtatott az a körülmény, hogy szavakban, nyilatkozatokban jelen volt egy tágasabb stratégia, de ez is a csoportérdek általános érvényűvé növesztése útján. A Rapp és a reá támaszkodó FINSz „történetfilozófiai” tévedése akkor következett el, midőn szektás csoportérdekeiket, monopolisztikus szervezeti lehetőségeiket, az ennek megfelelő „elméletet” úgy töntették fel, mintha az a proletariátus, a munkásosztály osztályharcos ideológiai-irodlalmi képviselöte lenne, mintha ök lennének a párt által irányított kultúrpolitika kizárólagos letéteményesei s az esetleges szövetségesek mechanikus módon egyszerűen csak átvenni lennének kötelesek a rappista elméletet. Erről azonban nem lehetett szó, még kétségtelenül meglevő eredményeik ellenére sem, ezért kellett feloszlanni szervezeteiket 1932 tavaszán, hogy akadálytalanul tömörülhessenek a szocializmusnak elkötelezett írók — bárhonnan jöttek is — a párt köré, a munkásosztály ügye mellé.

A korszakkal foglalkozó történeti munkák megvilágították, hogy az elvi követelmények korabeli eltorzítása és túlfeszítése, s főleg, hogy ezek a követelmények nem voltak sokhelyütt összhangban az adott osztályviszonyokból fakadó történelmi elvárásokkal, továbbá a közvetlen proletárdiktatúra célkitűzése és ugyanakkor a lehetséges szövetségesek körének határozott leszűkítése, a belső osztályharc éleződésének elmélete, a *proletárjelleg* történelmietlen túlhangsúlyozása vonatkozásában stratégiai tévedések voltak.<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Rechenschaftsbericht an den Genossen Stalin und an die werktätigen Massen der Sowjetunion. = Literatur der Weltrevolution, 1931. 5. 157—160.

<sup>23</sup> BORSÁNYI György: „Munkát! Kenyeret!” című kötetének egyik kritikájában olvassuk e találó sorokat: „A munkások közti politikai tevékenységet megnehezítette a KMP szektás politikája. Ennek lényege a következőkben foglalható össze: gazdasági világválság van, a burzsoázia meggyengült, következésképp lehetséges a hatalomrajtás, ezért össze kell fogni a proletárforradalom platformján. Ezen az alapon azonban nem lehet egyetérteni a szociáldemokratákkal, akik tulajdonképpen átségitik a kapitalizmust a nehéz perióduson. Ezért, ha a proletariátus hatalomra akar jutni, el kell távolítani az útból a szociáldemokratákat.” Lásd: GALI Sándor: A magyar munkásmozgalom a harmincas évek elején. = Népszabadság, 1971. júl. 29.



E felismerésekre támaszkodva tudjuk megfelelően megítélni a proletáriródalom és a felnőtt szocialista művészet vitájában nagyon is illetékes tanú, József Attila emlékezetes állásfoglalását az egységfront kérdésében. Mint ismeretes, József Attila *Az egységfront körül* című, 1933-ból származó írása mindmáig egyik legvitatottabb közleménye, amely végkonklúziójában kétségtelenül tévesen, szkeptikusan ítéli meg a munkásegység megteremtésére irányuló erőfeszítések értelmét. Nyilvánvalóan téved, midőn úgy látja, hogy az egység megteremtését „nem az adott időpont tüzi napirendre, iktatja a munkásmozgalom történelmi gyakorlatába.”<sup>24</sup>

De végkövetkeztetése érvei közt olyan megfontolásokat találunk, amely bizonyos értelemben és mértékben jogosult bírálatát tartalmazzák nemcsak a jobboldali szociáldemokrata vezetés opportunistusának, hanem a rendkívül nehéz körülmények közt küzdő, és ezért szektás gyengeségekkel terhelt KMP-nek is. Úgy tetszik, a helyes megítélés közelében járt, (és megfogalmazásának igazsága túlterjed a magyar munkásmozgalom határain), midőn úgy vélte: „ahogy — a gyakorlat rációfolt a jobboldaliak elméletének egészére, épügy rációfolt a baloldali taktikájára . . . s túlzás azt állítani, hogy »a tőkés uralom végének történelmi pillanata elérkezett.«” (Egységfrontfüzetek, 1. Kiemelés az eredetiben.)<sup>25</sup> Minden szkepszis és körülményes mérlegelés ellenére (amelyekre egy évtized után, legalábbis Közép-Európában rációfolt a történelem), kicsendült József Attila írásából a politikai realitás-érzék, s ugyanakkor a szektás elzárkózás elutasítása. Ilyen értelemben kétségtelenül az antifasiszta népfrempolitika vonalába esik írása, amely az elzárkózó, „balos” politika korai kritikájának egyik figyelemreméltó dokumentuma.

„A tőkés uralom vége” és a „második proletárforradalom” jelszavának kritikáját már jóval József Attila előtt Lukács Györgynél is megtaláljuk, aki az 1928-as ún. Blum-tézisekben egy plebejus-demokratikus forradalom napirendre kerülését vázolta fel,<sup>26</sup> és erre a politikai koncepcióra építette aztán fel realizmuselméletét, amely sui generis a rappista irodalomszemlélet radikális elméleti szétzúzását is jelentette. De a Blum-téziseket, mint ismeretes, elutasította az 1930-as 2. kongresszus, Lukácsnak már korábban vissza kellett vonnia tételét.<sup>27</sup> Még az 1935-ös 7. Komintern kongresszus előtt összeállított dokumentumok is fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy a

„pártban olyan nézetek, sőt elméletek léptek fel, amelyek az elkövetkezendő forradalom jellegét polgári-demokratikusként jelölték meg, mint pl. Blum elvtárs „tézisei”. A Komintern VB az effajta nézeteket, mint nem bolsvista felfogást bélyegzi meg, és egyúttal elítéli azokat az ingadozásokat, amelyek az opportunistá elhajlások elleni harcban a KB-ban feltűntek.”<sup>28</sup>

Meg kell azonban állapítani, hogy a Komintern ugyanakkor jól látta a „balos” irányvonal elégtelenségeit és ezért szögezte le:

„A Komintern VB-a már 1931. febr. 13-i határozatában megállapította: A (magyar) pártvezetés a 2. pártkongresszus jelszavát »Propagandától a cselekvésig!« helytelenül fogta fel, s csak mint az utcai demonstrációkra való felhívást értelmezte, emellett a tömegek napi érdekeiért folytatott harcát erősen elhanyagolta. Innen származik az üzemi munka lebecsülése,

<sup>24</sup> Lásd erről bővebben: JÓZSEF Attila *Összes Művei*. III. köt. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Bp. 1958. 140—147. és 362—374.

<sup>25</sup> *Az egységfront körül*, (1933). = Új Harcos, 1933. május. I. évf. 3. sz. 38—44. — Újabbán: JÓZSEF Attila: *Irodalom és szocializmus*. Bp. 1967. 234—243.

<sup>26</sup> [LUKÁCS György]: Téziservezet a magyar politikai és gazdasági helyzetről és a KMP feladatairól. (Blum-tézisek.) — *Első közlés: Párttörténeti Közlemények*, 1956. 3. sz. Újabbán: LUKÁCS György: *Történelem és osztálytudat*. Bp. 1971. 661—691.

<sup>27</sup> Lásd: BLUM: Nyilatkozat. = Új Március, 1929 (december), 345.

<sup>28</sup> *Die Kommunistische Internationale vor dem VII. Weltkongress. Materialien*. Moskau—Leningrad 1935. S. 179.

az üzemi pártsejtek rendkívüli gyengesége, a munkásosztály gazdasági harca, s a szakszervezeti munka lebecsülése. Innen származik az egységfront alulról való szervezése legfontosabb feladatainak a lebecsülése.<sup>29</sup>

Mint a különböző megközelítésekben látható, igen ellentmondásos folyamat bontakozásáról van szó. Az 1935-ös népfrent szellemiségű Komintern-kongresszus előzményei már megtalálhatók az évtized fordulójának kezdeményezéseiben és különösen a még Lenin életében 1924 előtt tartott kongresszusok munkájában, amelyek nagy súlyt helyeztek az átmeneti formákra, a tömegek átmeneti célokért folytatott küzdelmeire, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy ezek során is el lehet jutni a szocialista forradalomhoz. Lenin már 1920-ban elvetette a forradalom „apálya” idején a „kompromisszum”-nélküli azonnali fegyveres felkeléshez, a közvetlen proletárdiktatúrához vezető akciók realitását és jogosultságát. A sztálini korszakban, Lenin halála után az irányvonal megváltozott: a belső és külső körülmények sajátos mérlegelése, a belső osztályharc éleződésének elmélete újra a közvetlen proletárforradalmi megoldást helyezte az előtérbe, s elhárította a lehetséges szövetségeket, sőt még a munkásegység megeremtését is elhanyagolta.<sup>30</sup>

Erre a koncepcióra épült rá a progresszív hagyományt és a jelen szövetségeit egyaránt elutasító rappista *proletárirodalom* „elmélete”, ez az irányvonal készült világhegemóniára 1930-ban, a harkovi konferencián. Az 1932-es párthatározat radikális szakítást jelentett ezzel a stratégiával, s legalábbis az ideológiai szférában egyik jelzője volt annak az útnak, amely 1935-höz, a népfrentpolitikához, a széles irodalmi egységfronthoz és az elméletben a szocialista realizmushoz vezetett.

<sup>29</sup> I. m. S. 180–181.

<sup>30</sup> Lásd e kérdésekről legújabban: SZABÓ Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970.